

УДК 343.8

Н.В. РЯБИХ, Луцька філія ПВНЗ «Університет сучасних знань»

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ У ГАЛУЗІ ЗАХИСТУ ПРАВ ОСІБ, ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Ключові слова: засуджені до позбавлення волі, імплементація, міжнародно-правові стандарти, захист прав, Європейські пенітенціарні стандарти

Сьогодні одним із пріоритетів у зовнішній політиці Україна задекларувала вступ до Європейського Союзу, тому у нормотворчій діяльності держави з'явився такий напрямок як адаптація національного законодавства до законодавства Європейського союзу. На сучасному етапі оновлення національної пенітенціарної системи перед законодавцем постає складне завдання вдосконалення чинного кримінально-виконавчого законодавства з метою забезпечення ефективної діяльності органів, установ виконання покарань і слідчих ізоляторів й узгодження стану захисту прав осіб, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, та ув'язнених за міжнародними стандартами і правилами.

Різними аспектами втілення міжнародних стандартів у вітчизняній практиці у галузі захисту прав осіб, засуджених до позбавлення волі, займалося чимало вчених. Суттєвий внесок у розроблення цього питання зробили Г.А. Аванесова, Ю.М. Антонян, З.А. Астеміров, Л.В. Багрій-Шахматов, В.А. Бадира, О.І. Бажанов, І.Г. Богатирьов, О.М. Джужа, А.В. Кирилюк, О.Г. Колб, В.А. Львовчкін, М.П. Мелентьєв, В.О. Меркулова, О.Б. Пташинський, М.С. Пузирьов, А.Х. Степанюк, М.О. Стручков, В.М. Трубников, С.В. Царюк, Ю.А. Чеботарьова, І.С. Яковець та ін. Проте, на сьогодні недостатньо розробленим залишається питання ізоляції засуджених відповідно до міжнародних стандартів поведіння із

ув'язненими. Отже, метою статті є правовий аналіз міжнародних стандартів поведіння із засудженими та ув'язненими у контексті їх імплементації в національне кримінально-виконавче законодавство.

Ув'язнення та інші засоби, що ізолюють правопорушника від оточуючого середовища, спричиняють йому страждання вже в силу того, що віднімають у нього право на самовизначення, оскільки позбавляють його волі. Виходячи з цього, за виключенням випадків, коли ізоляція вважається виправданою, або коли цього потребують міркування щодо дисципліни, тюремна система не повинна погіршувати страждання. Режим, прийнятний у пенітенціарному закладі, повинен намагатися звести до мінімуму різницю між життям у тюрмі і життям на волі, що вбиває в ув'язнених почуття відповідальності й людської гідності, від чого згодом може постраждати саме ж суспільство, яке вчасно не застосувало відповідних заходів [1, с.122].

Тому у межах статті передбачається аналіз змісту процесуальних актів з метою відповідності стандартам ООН та Європейським стандартам у сфері поведінки з засудженими особами, виділення позитивних правових аспектів регламентації прав засуджених осіб, вироблення рекомендацій щодо усунення певних недоліків. При цьому, ми підтримуємо визначення та класифікацію міжнародних стандартів захисту прав засуджених [2, с.61], як сукупність прийнятих на міжнародному рівні відповідних принципів, конвенцій, рекомендацій та норм, стандартів організації різних сфер діяльності установ виконання покарань. Їх підґрунтям є Загальна декларація прав людини (1948 рік), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966 рік), Декларація про захист всіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують гідність, видів поведінки і покарання (1975 рік), Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки і покарання (1975 рік), Європейська конвенція з прав людини – Конве-

нція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (з протоколами), Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню і покаранню (набрала чинності у 1989 році), Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими (1955 рік) (не мають обов'язкового статусу в міжнародному праві), Звід принципів захисту всіх осіб, затриманих чи ув'язнених у будь-якій формі (1988 рік), Європейські пенітенціарні правила (1973 рік), Кодекс поведінки посадових осіб у підтриманні правопорядку (1979 рік), Принципи медичної етики (1982 рік), Мінімальні стандартні правила ООН, які стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила, 1985 рік).

З метою класифікації міжнародних стандартів, відповідно до їх змісту, науковцями вчинено ряд спроб поділити їх за певними критеріями. Так, наприклад, В.І. Олефір із співавторами [2, с.62] використали класифікацію міжнародних стандартів у сфері захисту прав засуджених П.Г. Пономарьова [3, с.26], який поділив міжнародні стандарти у сфері захисту прав засуджених на дві групи за масштабом дії: універсальні (стандарти, які встановлені ООН) і регіональні (стандарти, встановлені Радою Європи або іншими регіональними об'єднаннями); на дві за спеціалізацією: загального характеру, що не містять спеціальних норм і регламентують поводження із засудженими (у них наявні стандарти стосовно прав людини взагалі і, які стосуються й засуджених) та спеціального характеру – безпосередньо регламентують стандарти поводження із засудженими. За ступенем обов'язковості для держав учасниць міжнародні стандарти у сфері захисту прав засуджених поділяються, за П.Г. Пономарьовим, на акти, які є обов'язковими для застосування національними системами виконання покарань та акти, які мають рекомендаційний характер.

В.О. Уткін вважає, що додатковими критеріями поділу міжнародних стандартів у сфері захисту прав засуджених на певні групи є джерела їх походження. В теорії права, крім

цього, дискутуються питання щодо співвідношення національного та міжнародного права [4, с.375], які можуть бути теж, на наш погляд, додатковими критеріями класифікації міжнародних стандартів: перша група розглядається як дві рівноправні та самостійні системи права, де міжнародне право є правом значно вищого порядку, і друга – визначаюча абсолютну перевагу внутрішнього державного права.

Не можна пройти мимо ще одного, на нашу думку, важливого класифікаційного поділу міжнародних стандартів у сфері захисту прав засуджених, який враховує їх фізичну та духовну ізоляцію [5, с.135].

Неабияку увагу міжнародно-правові стандарти звертають на духовну ізоляцію. Так, Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими [6, с.80] запровадили основну суть ізоляції засудженого, яка проявляється в тому, що позбавляють його свободи. Тому, окрім випадків, коли сегрегація (відокремлення) видається виправданою або коли цього вимагає дисципліна, в'язнична система не повинна поглиблювати страждань, що випливають з такого становища.

Зокрема, щодо контактів із зовнішнім світом, засуджені можуть спілкуватися під наглядом через регулярні проміжки часу з їхніми сім'ями або друзями, що мають бездоганну репутацію, в тому числі, й шляхом листування. До відома в'язнів слід регулярно доводити найважливіші новини через газети, журнали або особливі в'язничні видання, радіо та лекції, або інші засоби, що контролюються органами адміністрації [6, с.86].

Європейські пенітенціарні правила [7] віддають центральне місце виховного впливу саме зв'язкам із зовнішнім світом: задля повернення засуджених до життя в суспільстві при кожному закладі необхідно мати соціального працівника, залучати до співпраці громадськість, підтримувати зв'язок з сім'ями засуджених; слід вживати заходів до того, щоб засуджені могли зберегти максимум сумісних із законом і умовами вироку прав у галузі їхніх громадянських інтересів, соціального забезпечення і соціальних пільг.

З метою відображення норм світової спільноти у національному законодавстві 08.11.2012 року Указом Президента України була схвалена Концепція державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України, в якій чітко наголошено на невідповідності умов тримання засуджених та осіб, узятих під варту, нормам національного законодавства та європейським стандартам [8]. Це неодноразово зазначалося в доповідях Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, а також у доповідях авторитетних міжнародних інституцій – Комітету ООН проти катувань, Комітету ООН з прав людини, Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (далі – ЄКПТ). Різні аспекти тримання під вартою були негативно оцінені Європейським судом з прав людини в рішеннях у справах проти України.

Кроком до утвердження міжнародних стандартів поводження із засудженими стало прийняття Закону України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів» 08.04.2014 року, де обумовлено стратегію і тактику державної політики щодо реформування органів і установ виконання покарань згідно з міжнародними стандартами [9].

На сьогодні низка норм у Кримінально-виконавчому кодексі України встановлює, що засуджені мають право на побачення (ст.110), засудженим надається право на телефонні розмови без обмеження їх кількості під контролем адміністрації (ст.110), особи, що відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк можуть отримувати посилки та бандеролі (ст.112) та листуватися (ст.113) без обмежень, а також нині дозволені короткочасні виїзди засуджених за межі колоній (ст.111). Засуджені мають право одержувати, а також купляти за рахунок коштів, які є на їхніх особових рахунках, літературу через книготорговельну мережу, письмове приладдя, передплачувати газети і журнали, при

цьому засудженому дозволяється мати при собі не більше десяти примірників книг, щодо журналів та газет – вони можуть зберігатися в необмеженій кількості (ст.109).

Стаття 107 КВК України була доповнена концептуально новим правом засудженого – правом користування глобальною мережею Інтернет. І хоча процес реалізації користування Інтернетом засудженими має перелік недоліків і потребує подальшого доопрацювання, проте держава засвідчила важливість підтримки соціальних зв'язків засуджених.

Забезпечення фізичної ізоляції також висвітлюється в міжнародно-правових актах поводження із засудженими. Безперечно, кожна держава самостійно обирає способи забезпечення ізоляції засуджених, проте окремі вихідні положення ізоляції закріплені у нормах світової спільноти. Фізична ізоляція засуджених полягає в їх триманні в установах виконання покарань.

Оскільки тюрми є інститутами примусу і вимагають належного рівня керівництва і безпеки, Мінімальні стандартні правила ООН встановлюють, що «дисципліну та порядок слід підтримувати твердо, вводячи, однак, лише ті обмеження, які необхідні для забезпечення надійності нагляду та виконання належних правил спільного життя в установі» [8, с.256]. Зокрема, вони рекомендують, окреме розміщення ув'язнених, щодо чого в Європейських пенітенціарних правилах допускаються відступи від вимог про таке роздільне утримання. Встановлено, що життя в місцях позбавлення волі повинно бути, наскільки це можливо, наближене до позитивних аспектів життя у суспільстві. Відповідно до Резолюції 45/111 Генеральної Асамблеї ООН від 14.12.1990 року «Основні принципи поводження з в'язнями» слід докладати і заохочувати зусилля для скасування одиночного утримання як покарання і обмеження його застосування [7].

Жорстоке поводження може проявлятися у різних формах, окремі з яких є наслідком не якихось навмисних намірів, а результатом організаційних недоліків та нестачі ресурсів.

Однак ув'язнені особи, незважаючи на створені для них досить пристойні матеріальні умови, не можуть бути просто залишені наодинці з самими собою протягом тижнів, інколи місяців, будучи замкненими в своїх камерах.

Міжнародні норми багато уваги приділяють організації побуту засуджених, визначаючи ті мінімальні потреби, які повинна забезпечувати держава при триманні засуджених в умовах ізоляції. Аналізуючи міжнародно-правові норми, можна зробити висновок, що процес забезпечення фізичної ізоляції має ґрунтуватися на таких принципах: небажаність одиночного утримання засудженого, а також забезпечення роздільного тримання різних категорій засуджених.

Умови, за яких засуджені залишаються з менш ніж 4м² на особу в камерах для тримання декількох засуджених чи існування камер для тримання одного засудженого вимірюванням менш ніж 6м² (в обох випадках з виключенням санітарною надбудови), підпадали під послідовну критику з боку Європейського комітету з попередження тортур або іншого нелюдського, або такого що принижує гідність, поводження чи покарання (далі – ЄКПТ).

Державна пенітенціарна служба України винесла на публічне громадське обговорення новий стандарт ЄКПТ від 15.12.2015 року № СРТ/Inf (2015) 44 щодо норми жилої площі на одного засудженого. Базові мінімальні стандарти ЄКПТ з персональної жилої площі в пенітенціарних установах: 6м² жилої площі на камеру для тримання однієї особи + санітарне обладнання; 4м² жилої площі на одного засудженого на камеру для тримання декількох осіб + повне розподілення санітарного обладнання.

У зв'язку з прийняттям ЄКПТ нового Європейського стандарту жилої площі, на підставі проведеного аналізу автором сформульовано пропозиції з удосконалення кримінального та кримінально-виконавчого законодавства. Зокрема, підготовлено ініціативний проект щодо необхідності, своєчасності, меж і обсягу перегляду статей 64 та 115 Кримінально-вико-

навчого кодексу України, які регулюють норму жилої площі на засудженого.

Отже, сама ізоляція засудженого відповідно до міжнародних стандартів є крайнім заходом державного примусу, і повинна застосовуватися, коли інші види покарання не зможуть досягти цілей, поставлених перед ним [10].

Таким чином, міжнародні стандарти поводження із засудженими не дають визначення досліджуваному поняттю, залишаючи державі право за собою наповнювати його тим переліком правообмежень, які вона вважає за доцільним. Водночас міжнародні нормативно-правові акти встановлюють межі правообмежень, які складають та складатимуть поняття ізоляції засудженого.

ЛІТЕРАТУРА

1. Реалізація принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарань у кримінально-виконавчій діяльності України : навч. пос. / Колб О. Г., Джу́жа О. М., Конопельський В. Я., Савченко А. В., Колб І. О., Журавська З. В., Горбач Л. М., Чередніченко С. Ю. ; за заг. ред. д.ю.н., професора О. Г. Колба та О. М. Джу́жи. – К. : Кондор-Видавництво, 2016. – 336 с.
2. Кримінально-виконавче право України [у схемах та таблицях] : навч. посіб. / [Олефір В. І., Колб О. Г., Рогатинська Н. З., Ткачук В. Є., Банах С. В.] ; за заг. ред. проф. В. І. Олефіра та проф. О. Г. Колба. – Київ, 2016. – 264 с.
3. Пономарьов П. Г. Міжнародно-правові стандарти поводження з ув'язненими і національні варіанти їх реалізації : навч. посіб. / П. Г. Пономарев. – Рязань, 1994. – 112 с.
4. Кельман М. С. Загальна теорія держави та права : підруч. / Кельман М. С., Мурашин О. Г., Хома Н. М. – Львів : Новий світ-2000, 2003. – 584 с.
5. Право на особисту безпеку засуджених до позбавлення волі в Україні: поняття, зміст та форми забезпечення / А. В. Бабяк, В. В. Василевич, З. В. Журавська, В. П. Захаров, І. О. Колб та ін. ; за заг. ред. д.ю.н., проф.

О. М. Джужи та д. ю. н., проф. О. Г. Колба. – Львів : Галицька видавнича спілка 2014. – 254 с.

6. Мінімальні стандартні правила поводження з засудженими // Збірник нормативних актів з кримінально-виконавчого права України / В. М. Трубников, Ю. В. Шинкарьов. – Х. : Харків юрид., 2008. – С. 78–89.

7. Європейські пенітенціарні Правила : Додаток до Рекомендації № R (2006) 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_032.

8. Указ Президента України «Про Концепцію державної політики у сфері реформуван-

ня Державної кримінально-виконавчої служби України» : від 08.11.2012 р., № 631/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/631/2012>.

9. Закон України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів» : від 08.04.2014 р., № 1186–VII.

10. Богатирьов І. Г Кримінально-виконавче право України : підруч. / І. Г. Богатирьов, О. В. Лісіцков. – К. : ВД «Декор», 2014. – 376 с.

Рябих Н. В. Міжнародно-правові стандарти у галузі захисту прав осіб, засуджених до позбавлення волі / Н. В. Рябих // Форум права. – 2016. – № 2. – С. 175–179 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2016_2_28.pdf

Проаналізовано актуальні проблеми імплементації міжнародно-правових стандартів у галузі захисту прав осіб, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, та ув'язнених у кримінально-виконавче законодавство України. Розглянуто питання щодо можливості запровадження міжнародних стандартів у національну кримінально-виконавчу систему України.

Рябых Н.В. Международно-правовые стандарты в области защиты прав лиц, осужденных к лишению свободы

Проанализированы актуальные проблемы имплементации международно-правовых стандартов в области защиты прав лиц, отбывающих наказание в виде лишения свободы, и заключенных в уголовно-исполнительное законодательство Украины. Рассмотрен вопрос о возможности внедрения международных стандартов в национальную уголовно-исполнительную систему Украины.

Ryabykh N.V. International Legal Standards to Protect the Rights of Persons Sentenced to Imprisonment

The article analyzes the actual problems implementation of international legal standards for the protection of the rights of persons serving a sentence of imprisonment, and prisoners in the criminal executive legislation of Ukraine. The question about the possibility of the introduction of international standards into the national criminal executive system of Ukraine was made.